

Elena Lacková

**Narodila jsem se
pod šťastnou hvězdou**

Triáda

EDICE
DELFIN

SVAZEK
DEVÁTÝ

Elena Lacková
Narodila jsem se
pod šťastnou
hvězdou
Ul'om
tel bachtal'i
čercheň

Elena
Lacková
*Narodila
jsem se
pod šťastnou
hvězdou*

PODLE VYPRÁVĚNÍ AUTORKY
ZPRACOVALA,
DO ČEŠTINY PŘELOŽILA
A PŘEDMLUVU NAPSALA
MILENA HÜBSCHMANNOVÁ

Triáda

© Elena Lacková, 1997
© Milena Hübschmannová, 1997
© Triáda, 2010

ISBN (původní knižní vydání) 978-80-87256-20-6
ISBN (PDF) 978-80-7474-151-7
ISBN (ePub) 978-80-7474-152-4
ISBN (mobi) 978-80-7474-153-1

PŘEDMLUVA

Několikrát jsem začínala psát předmluvu k vyprávění Eleny Lackové a pokaždé jsem v polovině ztroskotala. Co mohu o Romech říci lépe, než co zjevuje životní zkušenost samotné Romky? Pokusím se ještě jednou – sdělit alespoň to, jak vznikala tato knížka.

Poprvé jsem za Elenou přijela jako studentka hindštiny fascinovaná tím, jak je romština, odloučená tisíc let a zatoulaná tisíce kilometrů od své indické pravlasti, podobná svým jazykovým příbuzným. Romština se v té době nevyučovala na půdě žádné instituce. Teprve v roce 1976 se jí potají ujala Jazyková škola v Praze a od roku 1991 se přednáší jako řádný univerzitní obor na Filosofické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Já se učila v rodinách Romů, které jsem potkávala na pražských ulicích a kteří mi ochotně a s láskou svěřovali *romípen* – své kulturní poklady. Jedním z nich byla pověst o Iloně Lackové. (Elena je jméno oficiální, Ilona, Ilonka je jméno romské.) Její jméno působilo jako hvězda naděje, která vyvede romský lid z bludného kruhu nepochopení mezi Romy a gádži. Lacková napsala první romskou hru, nacvičila ji se svými příbuznými v chatrči cikánské osady; psalo se o ní s obdivem v novinách, pozdvihla *romípen* z bláta ignorantského opovržení.

Vypravila jsem se za ní stopem do Prešova. Dorazila jsem za tmy. První skupinka Romů, které jsem uctila romsky vykoktanou prosbou, aby mi ukázali, kde bydlí Lacková, mě zavedla pod okna jejího bytu. V přízemním okně starého baráku se svítilo. Moji noví známí zaklepali na okno. „Přivedli jsme ti holku,“ řekli na otázku „K’oda?“ (Kdo je?) a odešli. Přišla mi otevřít mladá, velice tmavá žena, která mi připadala nesmírně krásná. Pozvala mě dál, do kuchyně. Jejich tehdejší byt byl kuchyňka a pokojík. V pokoji spaly čtyři děti. Muž nebyl doma. Na kuchyňském stole měla Ilona rozložená lejstra. Neptala se mě, kdo jsem, co jsem, proč

jsem přišla. Její první otázka byla: „Na sal bokhalí?“ (Nemáš hlad?). Nezbytná součást romského uvítacího ceremoniálu. Aniž čekala na odpověď, začala škrábat brambory. A pak – vidím se jako dnes – jsem zcela najisto šla ke kredenci, vyndala nůž a loupala brambory s ní. Ilona si na tento okamžik také pamatuje. Jednou jej komentovala: „Akorestar sam amare“ (Od té chvíle jsme svoji).

Začala jsem za Ilonou pravidelně jezdit. Sama nebo s přáteli. Nikdy se mi nepodaří spočítat, kolik noclehů bych jí měla oplatit. Vodila mě po „cikánských osadách“. Takovou hmotnou bídu jsem později viděla jenom ve slumech indické chudiny na předměstích Bombaje nebo Kalkaty. Jako tam, tak ani do „cikánských osad“ nikdy nevkročila noha těch „urozenějších“. Mnohé z osad se krčily pod lesem daleko za obcí, kam je za slovenského státu vyhnaly fašistické zákony. Neuvěřitelné konstrukce nouzových chatrčí z neuvěřitelných materiálů, někde jen zemljanky – jáma vykopaná v zemi, s drnovým přístřeškem jako velká psi bouda, hliněná zem namísto podlahy, pytlovina namísto dveří, plotna byla často jediným kusem nábytku. Voda se pila z potoka, elektřina žádná, kanalizace žádná. Nikdo z lidí, kteří od narození vyrůstali ve skutečném bytě, si nemůže dost dobře představit, že zacházení s klikou tak, aby se neutrhla, otáčení vodovodním kohoutkem tak, aby se nepřekroutila gumička, stahování splachovadla, aby se nepřetrhlo, není „vrozené umění“. Ten, kdo celou množinu těchto zdánlivě jednoduchých úkonů souvisejících s obýváním bytu ovládá, se jim učil. Odmalička, dennodenně. Kolikrát denně slyší dítě pokoušející se dosáhnout na kliku, otevřít či zavřít dveře, otočit vodovodním kohoutkem: „Nebouchej téma dveřma! Neutrhn tu kliku! Nepřekruť ten kohoutek! Neumaž to, neušpiň to, netrhej to!“ Romové neměli hmotné zázemí, z něhož by vyrůstala po generace pěstovaná iluze o věčnosti hmotných hodnot, představa, že nesložít rádně prádlo v prádelníku, zamazat záchodovou tapetu, poškodit podlahu je větší přečin než nedat dítěti vlídné slovo, úsměv pro nic za nic, z pouhé radosti, že je na světě. Když potom dobře placení čeští a slovenští náboráři přiváděli první „cikány“ do Čech jako nezbytnou pracovní sílu na staveniště, na výkopy a lidé ze zemljanek byli ubytováni ve vilách po odsunutých Němcích, stávali se v očích gádžů všichni cikáni barbary, kteří vytrhávají parkety, pálí rámy oken a dveří, demolují byty.

V žádné osadě ovšem, ani v té „nejhorší“, nebyli všichni „cikáni stejní“. Všude, doslova všude, se našla jedna dvě tři rodiny, které se všemožně snažily dostat z úděsné hmotné bídy osad. Muži vydělali peníze těžkou dřinou

na výkopech, kde nikdo jiný nechtěl dělat, rodina se zmožila, měli na to, aby si postavili nebo koupili domek. Některým se to povedlo. Ale kolik bylo těch, kteří chtěli a mohli, a přece jim to nebylo umožněno? Ideologické vedení tehdejší majoritní společnosti totiž ocejšovalo Romy jako „občany cikánského původu“, „sociální skupinu s odumírajícím etnikem a reakční kulturou“, osoby, které musí být vytrženy z „nežádoucích cikánských soustředění a rozptýleny mezi ostatní občany“, aby jimi mohly být snáze převychovány. Například vyhláška 502 nedovolovala, aby si Romové stavěli domky v cikánských osadách, protože ty měly být likvidovány do roku 1980. (Dodnes je na Slovensku více než tři sta cikánských osad, některé nově utvořené, dva tři kilometry vzdálené od obce.) Vyhláška dále nedovolovala, aby v obci bydlelo více než 5 procent „občanů cikánského původu“. Do Čech se směli stěhovat pouze v rámci organizovaného rozptylu. Vybrané rodiny do vybraných lokalit. Kolikrát Lacková – a já díky ní byla při tom – řešila případ zoufalé rodiny, která těžce vydělané peníze investovala do stavby domku v osadě, a když byl téměř dostavěn, buldozer stavbu rozvaloval a zbytek úspor se proměnil v pokutu za „černou stavbu“. Kolikrát jsem byla při tom, kdy cikán začal stavět ve vsi s povolením národního výboru, a co ve dne vystavěl, to mu v noci zbourali „neznámí pachatelé“, pro které bylo naprosto nepředstavitelné, že by „bílí“ mezi sebou měli trpět cikána. Cikán se obvykle po čase vzdal, oželel zmařené peníze a stáhl se zpátky do osady. V některých případech „Lacková vyhrála“. Ale i tam, kde soudně vyhrála, netroufl si zvítězivší romský žalobce postavit se proti hradbě „bílé“ nenávisti. Na jedné straně mnoho Romů, kteří chtěli ven z osad a měli na to, bylo v rámci „kolektivního řešení“ donuceno setrvat v hmotné bídě osady, na druhé straně spousta těch, kteří nechtěli a neměli na to, byla násilně přesunuta do bytovek, s nimiž si nevěděli rady. Vzápětí byli všichni cikáni obviněni z toho, že ničí byty.

V osadách, kam mě Lacková vodila, jsem nezažívala ovšem jen ořes z hmotné bídy. Zažívala jsem trans. Trans, jaký přetechnizovaná, přeracionalizovaná, institucionalizovaná, odcizená průměrná gádžovská společnost nemůže poskytnout. Trans poutě do „tří světů“. Vedly do nich romské pohádky vyprávěné v chatrči, kde natěsnaní posluchači, dotýkající se jeden druhého, spoluprožívali vítězství dobra nad zlem, záři uskutečněných přání, radost z harmonie, jednoty a míru. S nadskutečnou skutečností jiných světů se prolínaly písně nepřetržitě zaznívající z té či oné chatrče. Krása a harmonie „jiných světů“ napájela úctou, moudrostí, krásou kultivovaného romského slova i každodenní život tohoto hmotné-

ho světa. Dokonce i v hlučných hádkách, provázených květnatými kletbami, bylo cítit hlubinné zázemí vzájemnosti, solidarity, opory v jednotě.

To bylo mé setkávání s Romy, jejichž život byl ještě řízen zákonem *romipen* – romskou tradicí, kulturou, jazykem. S těmi Romy jsem se často setkávala díky Iioně Lackové. Čtyřicet let tvrdé, asimilační, manipulátorské politiky udělalo do romských „tří světů“ barbarský nájezd. Na prvním místě hlasitá hesla, ale i některá sociální opatření otevřela „občanům cikánského původu historickou možnost“ – bránu do zaslíbené země prestižní, bílé majoritní společnosti. Sem ovšem směli vkročit jen za předpokladu, že na celnici odloží svůj jazyk – „cikánskou hantýrku“, etnikum, „zaostalou kulturu, která je brzdou v civilizaci“, příbuzenské vztahy, komunitní solidaritu, vše, co jakkoli připomíná „cikánský způsob života“. Dětem ve školách bylo zakazováno mluvit romsky. Přišla jsem osobně do styku s iniciativními učiteli, kteří vybírali korunu pokuty za každé „cikánské“ slovo. Viděla jsem v jednom dětském domově dohola ostříhané děti za trest, protože mluvily cikánsky. Tradiční opovržení bílých spolužáků pak bezmocné, nic nechápající děti přikrmovaly svou zdánlivou „mentální retardací“ a byly hromadně přeřazovány do zvláštních škol. Mluvila jsem ovšem i s osvícenými učiteli, kteří se potají naučili romsky a dělali všechno pro to, aby svým romským žákům vycházeli vstříc tak, jak je svatým posláním školy. (Školy, která se hlásí ke slavnému odkazu „učitele národů“ Komenského.) Jeden z takových osvícených učitelů, pan Šimek od Kežmarku, řekl: „To cikánské dítě se ve škole cítí jako u macechy. Kdo se může divit, že tam nechce chodit?“ A když romské děti nechodily do školy, přicházely sociální pracovnice v doprovodu esenbáků s vlčáky a odebíraly je ze „zaostalého prostředí“ na převýchovu v „socialistického člověka“. Donedávna tvořily osazenstvo dětských domovů z osmdesáti procent romské děti. Když se zoufalí rodiče postavili autoritě na odpor, případně s nožem v ruce, ocitli se v nápravném zařízení pro útok na veřejného činitele. Tak tomu bylo v padesátých letech, kdy dítě bylo pro všechny Romy, řízené tradičním *romipen*, tou největší a nejsvětější hodnotou. Kdy romská žena, která opustila děti, byla poplivána a exkomunikována. Kdy otec, který propil peníze, se veřejně v písni zpovídal ze své hanby. Během dvou generací se ovšem podařilo rozvrátit romskou komunitu, rodinu i osobnost tak, že řada matek, které ztratily etiku Romů a neziskaly etiku gádžů, nechává děti v kojeneckých ústavech, aniž je k tomu kdo nutí.

Na hraničním přechodu mezi „starým, zaostalým způsobem života“ a „novou, socialistickou společností“ museli Romové odložit i svá poutivá

tradiční řemesla. Toto opatření se týkalo každého, ale na Romy dopadalo s dvojnásobnou tíhou, protože nebyli kvalifikačně připraveni k uplatnění v jiných než zcela nekvalifikovaných pracích. I ty pro ně však představovaly náročnou, vyčerpávající, mnohdy nesrozumitelnou změnu života: denního rytmu, pracovního tempa, dovedností, hodnot. Romský hudebník, který hrál jako Paganini, musel „odložit smyčec a vzít do ruky krumpáč“, protože byl negramotný, neuměl noty a nevěděl, kdo je Marx a Engels – neměl tedy předpoklad k tomu, aby složil zkoušky ani na barového muzikanta. Košíkáři a kováři museli přestat se svým řemeslem, nechtěli-li být označeni jako „soukromí podnikatelé, přežitky kapitalismu“. Právo na práci se pro mnohé stalo neúnosnou povinností, a kdo ji neplnil, šel branou socialismu rovnou do brány nápravného zařízení. A přesto množství Romů, daleko větší, než jsou Neromové schopni a ochotni vidět, se „zapojilo do práce“ a „poctivě pracovalo“ – mám-li užít dřívější okřídlené terminologie. Zmohli se, „integrovali se“, zařídili se a okázalými materiálními, co nejviditelnějšími hodnotami, které se od gádžů naučili cenit, ba přeceňovat, se snažili dokázat, že cikáni nejsou špinaví, nepořádní, otrhaní, smradlaví. Ti, co dříve kradli z hladu sedlákům brambory na poli, přestali krást. Mnozí se sžili se svými gádžovskými sousedy, spolupracovníky, spolužáky. Absurdní je, že následný demokratický režim, který propouští z nápravných zařízení Romy, napravované v tom, že nebyli ochotni či schopni využívat právo na práci, je tam znovu zavírá proto, že si zase osvojují zlovyk krást – protože jsou propouštěni z práce a sehnat práci je pro ně jako pro cikány (dnes Romy) téměř nemožné. A jestliže dnes přicházejí do vězení z jiných důvodů – že loupí, podvádějí, páchají násilnické činy –, není to jen zcela přirozená odplata za nácipy jako „Smrt cikánům“, „Vietnamci zpátky do Vietnamu, Romové zpátky do Indie“, „Cikáni do plynu“, „Cikány neobsluhujeme“ a tak dále? Nejhorší je, že tato odplata z bezradnosti a bezmoci nepostihne nikdy individuálního viníka, ale „protivnickou stranu“ jako celek. A tak se točí dál bludný kruh vzájemného antagonismu, neporozumění a nepochopení mezi mocenskou majoritou a minoritou, která se brání, jak umí. A tak starodávné heslo *Rom Romeha – gadžo gadžeha* (Rom s Romem, gádžo s gádžem) – mírný protějšek obecné gádžovské představy o tom, že cikáni (dnes Romové) jsou kriminálníci a barbaři – se staví do cesty lidem dobré vůle, kteří by rádi dospěli ke vzájemnému porozumění.

Žádná gádžovská společenská změna, kterou Romové zažívají tisíc let na půdě Evropy, ani žádná změna režimu, kterých zažila osobně Ilona

Lacková několik, neznamenalala zatím pro Romy skutečnou rovnoprávnost a skutečně stejné občanské možnosti. A proto na sliby lepší budoucnosti, které každý režim formuluje vlastní frazeologií, reagují Romové s logickou a pochopitelnou schizoiditou: na jedné straně se ony sliby snaží využít pro sebe, jak mohou – odpovídá to přirozené, základní potřebě člověka, ba živého organismu, nebýt huben, ničen, deptán, zaujmout v širším celku přiměřené existenční místo, uplatnit vlastní svébytnost. Na druhé straně zkušenost, že sliby lepší budoucnosti obrátí majoritní gádžovská společnost, sevřená v brnění etnocentrismu a komplexu civilizační nadřazenosti, vždy proti Romům, naučila Romy nevěřit jim, tím méně je považovat za svatý symbol ztotožnění se se státem – s nímž by se tak rádi ve skutečnosti ztotožnili.

Tato historická zkušenost, zakódovaná ve skupinovém podvědomí, vedla Ilonu Lackovou k tomu, aby popřála sluchu komunistickým výzvám: „Občané cikánského původu, pojdte mezi nás!“ V padesátých letech minili mnozí komunisté tyto výzvy upřímně. Už proto, že s Romy bojovali spolu ve Slovenském národním povstání, spolu s romskými partyzány se skrývali v lesích. Spolu s Romy trpěli ústrky a útrapy od příslušníků Hlinkovy gardy. Pro Romy byly tyto výzvy náplastí na úděsná utrpení prožitá za fašismu: koncentrační tábory, kde zahynulo půl miliónu Romů z Evropy, hlad, bída a bití v táborech nucených prací, násilné vystěhovávání z obcí, ponižování, zesměšňování. Víra v komunismus byla podporována i tím, že vojáci Rudé armády, mezi nimiž byli Gruzínci, Uzbekové, příslušníci neruských národností, neváhali vstoupit do „cikánských osad“, objímat se a veselit se s Romy a sytit je svým proviantem. To byl projev od „gádžů“ nebývalý. Úcta, nad kterou se žaslo. Romové, kteří měli širší rozhled, jako Ilona Lacková, se pak dozvídali, že v Sovětském svazu je první a tehdy jediné romské divadlo, Romen, že tam ve třicátých letech vycházela romsky psaná literatura, z reportáží Egona Erwina Kische vešlo ve známost, že existují prosperující romské kolchozy, Ilona si dopisovala s romským docentem pedagogiky z Moskvy R. Demetrem. Když jí potom komunistická strana, využívajíc její inteligence, schopností a neuvěřitelné energie, dopomohla ke vzdělání, k ukázkovému postavení a k tomu, aby se stala „vzorem socialistické občanky cikánského původu“, ustoupila historická nedůvěra vůči jakémukoli gádžovskému režimu do pozadí a Ilona začala doufat, že socialismus přijme Romy mezi lidi. Já v prvních letech naší známosti jsem doufala v totéž. Bídu osad jsme považovaly za „přežitky kapitalismu“ (svým způsobem ano), za nevělu funkcionářů, za neinformovanost

a omezenost jednotlivců (svým způsobem ano), za zlovlů esenbáků, za přečín proti socialismu, který bude vzápětí potrestán „shora“. Obě jsme se tedy snažily informovat jednotlivce i společnost, která se podle našeho přesvědčení „snažila pociťve uskutečňovat hesla a ideje socialismu o rovnoprávnosti lidí a ras“, co všechno a kdo všechno znovu a znovu činí Romy nerovnoprávními. Ilona, která na vlastní kůži zažila, co je hlad a bída, usilovala na prvním místě o to, aby Romové vyšli z bláta a špíny osad. Já zpočátku spíše tušila, než abych si jasně uvědomovala, že největší zločin, který se projeví teprve v budoucích generacích, je ubíjení romské kultury a jazyka. Snad to byl emotivní postoj, protože mně osobně tato kultura dávala něco, čeho se mi jinde nedostávalo: zájem o mou svěbytnost ani menší, ani větší, než mi byl milý, nezištné pohoštění bez očekávání „revanše“, úctu, k níž jsem možná přispěla já úctou projevovanou Romům, a potom přesahy do oněch fantastických, nadhmotných dimenzí, o nichž jsem dosud neměla tušení. Mezi Romy se mi nikdy nic zlého nestalo, nikdy jsem nebyla „okradena“ a nikdo mi neodmítl pomoc, pokud jsem ji potřebovala. Jak říkám, spíše jsem tehdy tušila, než věděla, že se ztrátou jazyka, na který byla vázaná veškerá slovesná tvorba dennodenně připomínající tyto humánní hodnoty, s rozpadem komunity, která bděla nad tím, aby byla dodržována úcta a etika, budou Romové vehnáni do kulturního a etického vakua, odkud nevede cesta jinam než do nápravných zařízení. Odnětí jedněch hodnot neznamená automatické přijetí hodnot jiných, jak si to ideologové socialismu představovali. Postupem času jsme Ilona i já začaly vidět a chápat, že nezdělanost gádžů vůči romské kultuře není otázka individuální neinformovanosti, nýbrž ideový záměr systému, program socialismu, plánovaná a veřejnými i tajnými směrnicemi regulovaná etnocida. Nicméně jsme se snažily dál etnocidní program zdiskreditovat. Vyneslo nám to oběma označení „cikánský buržoazní nacionalista“. Směšné je, že Lacková nebyla „buržoazní“ a já nebyla „cikánská“. Na druhé straně bych velice zkrslila skutečnost, kdybych neřekla, že přes toto oficiální označení se vždy našli stateční jednotlivci, i mezi komunisty a funkcionáři, kteří prosadili nějakou malou, etickou nebo etnickou spravedlnost: přešetřili odnětí děti do dětského domova a propustili je do rodiny, vybojovali kurs romštiny pro učitele, kteří se se svými romskými žáky nemohli dorozumět, povolili romský soubor, třebaže i to bylo v dobách nejtuzší asimilace nežádoucí, pustili na světlo boží „ideologicky závadný“ článek poukazující na nenahraditelné sociální funkce romské kultury a jazyka, poloilegálně vydali dvojjazyčný sborníček romské poezie, potrestali příslušníka, který

neoprávněně a brutálně postupoval proti Romům, a podobně. Byly to kapky vláhy dopadající na poušť, ale i ty vysílaly do vesmíru naději, že snad jednou člověk postoupí nejen v technickém, ale i etickém vývoji.

Po několika počátečních letech intenzivních setkání jsme se s Ilonou na čas přestaly vídat. Ne proto, že bychom se odcizily. Nikdy jsem necítila, že by mezi námi byla rasová nebo etnická bariéra. Je pravda, že některé Iloniny projevy mi byly cizí, a teprve postupem času jsem se do ní vcítila natolik, že jsem ji pochopila. Případalo mi například směšné, když se natírala krémem, aby nebyla tak černá – zatímco já jsem vydržela hodiny vylehávat na slunci, abych aspoň trochu zčernala. Přišlo mi neuvěřitelné, když někdy v rozporu se svým usilovným celožitovním konáním zapřela, že je Romka. Z mé strany to bylo ovšem jen neuvěřitelné nepochopení, neschopnost vcítit se do situace Roma, který nekrade, nepálí parkety, neveksluje, posílá děti do školy, pracuje, a přitom dennodenně čte v novinách, že cikáni nebo Romové ukradli, oloupili, vekslovali, zdemolovali byt, nechodí do práce; Roma, na kterého se na ulici na každém kroku lepší opovrhlivé pohledy „bílých“, který čte na každém rohu „Smrt cikánům“. Ilona ovšem patří mezi ty Romy, u kterých je emigrace do ochranného mimikry gádžovství chvilková. Vrací se vždycky znovu domů, do svého romství a ke snaze udělat mu místo pod sluncem.

Jestliže jsem se s Ilonou přestala vídat, bylo to proto, že jsem byla zaneprázdněna rodinou a zaměstnáním, nemohla jsem si vyjet do Prešova jako za studentských let. Ona na tom byla stejně. Někdy se u mě zastavila, když dálkově studovala na filosofické fakultě v Praze osvětu a novinářství. Potom jsme se opět léta neviděly, aniž nás však časová a prostorová vzdálenost oddálila.

Znovu jsem začala za Ilonou jezdit v roce 1976, když jsem z donucení (i z vlastní vůle) vstoupila „na volnou nohu“. Nalezla jsem Ilonu jako vdovu. Byla také na volné noze – lépe řečeno v důchodu. Pracovala externě pro podnik Dopleta, který se kromě pletení na zakázku zabýval zvěšováním a kolorováním fotografií: svatebních, promočních, fotografií synů vojáků a dcerek v tanečnicích. Nádherné kýče. Ilona jezdila autobusy po vesnicích s mapami vzorů a vybírala zakázky. Začala jsem jezdit s ní jako zamlada, tentokrát ne stopem, nýbrž obětavým, ošuntělým autem. A Ilona vyprávěla. Vyprávěla věci, o kterých nemluvila, když byl její muž naživu. Nic špatného – pouze uvolněné zvažování a hodnocení vlastního života. Bylo to fantastické a já začala natáčet. Natáčely jsme celé dlouhé večery, týden, deset dní, po celou dobu, co jsem – pochopitelně – u ní bydlela.

Zpočátku, když jsem před Ilonu postavila mikrofon, měla tendenci mluvit slovensky. Mluví slovensky výborně, kultivovaně, bez nejmenšího „cikánského“ přízvuku, má velkou slovní zásobu, a přesto to není ono. V jejím romském projevu jsou každé slovo, každý obrat, každá věta přesně napojeny na prolnutí její bytosti se skutečností, o které vypráví. Ani slovíčko, ani názvuk intonace nejsou nadbytečné, hluché, nemístné. A to její slovenský projev – Ilonko, nezlob se na mě – občas je. Ať mluvený, či písemný. Je až příliš bohatý, je mnohdy nadbytečně mnohomluvný. Někdy bylo až dojemné, jak se neosvojené neprocítěné politické fráze mísily s jazykem „červené knihovny“, která provázela Ilončina divčí léta. Mělo to své kouzlo, ale „kouzlo nechtěného“, které by možná pobavilo intelektuály, ale zkreslilo by Ilonin obraz. Čím dále tím více se mi potvrzuje pozorování, že totiž jazyk – „gádžovský“ nebo romský – funguje u Romů zároveň jako spouštěcí signál, který otvírá vchod do „gádžovského“ nebo romského sektoru jejich bikulturní osobnosti. Asi je tomu tak nejen u Romů, ale u kterékoli bilingvní populace. Ten romský sektor je po staletí či tisíciletí kultivovaný. Přetrvává v něm ono uspořádané, harmonické, krásné *romipen*. V gádžovském sektoru jsou komplexy méněcennosti zažehnávány velikášstvím, řada přejatých, neosvojených, ne dost pochopených hodnot, zpřeházených v chaosu. Čech, který nemá možnost porozumět romskému projevu, užasnout nad jeho uctivostí, slušností, přiměřeností, výstižností obrazů a metafor, může bohužel posuzovat Roma pouze podle jeho nepřiměřené češtiny. Jen málo Romů, které znám, dovede člověka potěšit svým českým projevem tak, jako jejich dědečkové a snad otcové dovedli potěšit projevem romským. Osvojit si gramatiku a slovní zásobu jazyka lze snad v jedné generaci, ale osvojit si kulturní dimenze cizího jazyka je proces mnogogenerační. Domnívám se, že nejhůř na tom jsou Romové, kteří už romsky neumějí (asimilační tlaky byly nesmírně silné) a česky nebo slovensky ještě neumějí. A jak jsem tušila dříve, ochuzení jazykové je ochuzením kulturním i etickým. Staré romské pohádky se česky nevyprávějí. Písně se sice zpívají s romskými slovy, ale jejich texty nejsou tím, čím byly dříve: analytickou sebereflexí, syntetickým potvrzením oprávněnosti existence, naléhavým sdělením, které nachází odezvu v komunitě, a tím reprodukuje její sounáležitost. Osvojení jiné kultury v jejích nejhlubších dimenzích je ještě složitější než osvojení jiného jazyka. Obvykle se nejsnáze osvojí konfekce, to nejpovrchnější. Navíc záleží na tom, jakými kanály se gádžovská kultura k Romům dostává. Kromě masmédií, zejména televize, ji předávají lidé, kteří jsou ochotni s Romy komunikovat – a to vždycky byli a jsou buď výjimeční osvícenci, a těch je

menšina, anebo lidé na okraji gádžovské společnosti, a ti obvykle nepředávají to nejkultivovanější, co v českém jazyce a kultuře je. Samozřejmě že to, co říkám, neplatí stejnou měrou pro všechny Romy ani pro všechny Čechy – gádže. Jakmile se začne hovořit kolektivně o jakékoli pospolitosti, národu, skupině, vždy to svádí ke zkreslujícímu zobecnění. Na druhé straně určitý obecný model funguje a v menší či větší míře v nejrůznějších specifických podobách prokmitne konkrétní skutečnosti. A tak obecný model bilingvní, bilingvní romské osobnosti prokmital i v naší komunikaci s Ilonou. Vždycky jsem se cítila volněji, lépe a inspirovaněji, když mluvila romsky. (Nikdy jsem se jí ovšem nezeptala, jak můj romský projev působí na ni a nepocítuje-li nepřijemně jeho kulturní zploštěnost.)

Ilonina životopisná a zároveň etnologicky nesmírně zajímavá vyprávění jsem jezdila natáčet několikrát za rok po dobu osmi let. Průběžně jsem je přepisovala z magnetofonu a narůstaly mi stránky a posléze i fascikly romských textů. Při přepisování jsem znovuprožívala trans jako při Ilonině vyprávění. Zároveň jsem čím dále tím více pocítovala, že se nesmírně proviním na Iloně, na Romech i na Neromech, pokud její výpověď nesdělím dál. Z vybraných částí jsem sestavila hodinový rozhlasový pořad. Česky převyprávěla Ilonu paní Dana Medřická. Ačkoliv byl pořad vysílán v noci na VKV, přišlo na něj mnoho krásných ohlasů. Rozhodla jsem se, povzbuzena pobídkou redaktorky Mirky Präusové, zpracovat vyprávění knižně. Nebylo to jednoduché. Na prvním místě mi přicházelo zatěžko jakoukoli informaci vypustit. Všechny mi připadaly důležité pro poznání nejen Ilony, ale hlavně Romů, jejich kultury, zvyklostí, způsobu života, pocitů, světónázoru. Nelehké bylo převést lapidární jednoduchost romštiny do češtiny a zároveň zachovat neobyčejnou schopnost Ilonky Lackové zacházet s mateřským jazykem tak, že za slovy je cítit nevyslovené a nevyslovitelné. Konečně jsem se bála, co řekne Ilona, až si rukopis přečte. Nebude nic namítat proti zveřejnění některých informací, které mi sdělila soukromě? Kámen mi spadl ze srdce, když Ilona s rukopisem souhlasila.

Knížka byla ukončena v roce 1986.

MILENA HÜBSCHMANNOVÁ

P. S.

*Mi del o Del bacht sast'ipen,
o jilo phundrado achal'ipnaske the kamibnaske*

Dej Bůh štěstí a zdraví,
srdce otevřené porozumění a lásce